

A népi kultúra regionális értelmezésének dilemmái Hajdú-Bihar és Bihar megyék határmenti térségében

Horváth Péter

Debreceni Egyetem Mezőgazdaság-, Élelmiszertudományi és Környezetgazdálkodási Kar,
Földhasznosítási, Műszaki és Területfejlesztési Intézet, Debrecen
horvath.peter@agr.unideb.hu

ÖSSZEFOGLALÁS

A lakóhelyhez fűződő identitást több – táji, természeti, kulturális, közigazgatási és történelmi tényező – alakította, illetve alakítja napjainkban is. Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió területe egyfajta átmeneti nagytérségnek tekinthető, amely erős befolyásoló hatást gyakorol mind az egyének, mind pedig a kisközösségek kulturális öntudatára. Az itt élők identitáskonstrukciója azonban nem feltétlenül esik mindig egybe a sokszor amúgy is eltérő álláspontot képviselő földrajz-, néprajz- és történelemtudományok értelmezési keretei között megvont kistájak határaival, így ennek megfelelően számos átmeneti zónával számolhatunk, amelyeket már egy országhatár is kettévág. Ennek eredményeképpen ugyan számos kutatási elmélet és szempont született, azonban mind a mai napig nem alakult ki egy egységesnek tekinthető megközelítési módszer, amely a népi kultúra kis-, közép-, és nagyrégiós besorolásának lehetőségeit pontos keretek közé szorítaná. Az e problémakörben felvetődő kérdéseket boncolgatja a rövid tanulmány.

Kulcsszavak: népi kultúra, kulturális régiók, identitás, lokalitás, regionalitás

SUMMARY

Identity connected to the dwelling-place has been, and still is, shaped by many (regional, natural, cultural, administrative, and historical) factors. The Euro region of Hajdú-Bihar–Bihar can be considered as a sort of transitional region, which has a strong impact on the cultural identity of both individuals and small communities. The identity construction of local inhabitants, however, does not necessarily follow the different geographical, ethnographical and historical borders of subregions. As a result, several transitional zones exist, which are now divided by a national border, too. Consequently, although many research theories and aspects have been conceived, no uniform method of approach has been created, which would define exactly the classification of folk culture in terms of small, medium and large region. The present short study examines problems posed by this question.

Keywords: folk culture, cultural regions, identity, locality, regionality

BEVEZETÉS

A lakóhelyhez fűződő identitást – legyen szó annak szűkebb vagy tágabban értelmezéséről – egyfelől a lassabban formálódó, tehát emberi léptékben konstansnak tekinthető táji, természeti, másfelől viszont az életünk folyamán generációról-generációra erőteljesebben módosuló kulturális, közigazgatási és történelmi tényezők alakították, illetve alakítják napjainkban is. A hajdani Bihar és Hajdú vármegyék térségében jellemzően mindkét összetevő markáns jelenléte kimutatható, azonban számos zónában mostanság is a vidékhez való kötődés a meghatározóbb. Ez talán egyfelől annak is betudható, hogy a kutatott területen olyan jellegzetes nagytájak találhatók, mint a Hortobágyi puszták, vagy az egykor vízjárta, mocsaras Sárrét mente, amelyek az idők során minden bizonnyal erőteljes befolyásoló tényezőként jelenhettek meg az emberek mindennapjaiban, mindennek következtében pedig alapjaiban határozhatták meg magát az életmódot, és ezzel együtt az itt lakók mentalitását is.

Másfelől azonban az adott régió esetében fontos megemlíteni, hogy még a 19–20. század folyamán is többször módosították a kistérségi, járási, és megyei határokat, ennek következtében pedig a nagyobb történelmi habitussal bíró egységek perifériáján élő népesség körében nehezebben alakulhatott ki stabilabbnak tekinthető, dominánsabb jelenléttel bíró, kulturális, közigazgatási és történelmi tényezőkre alapozható kö-

tődés. Mindezek a hatások valószínűleg még számos esetben, napjainkban is kimutathatók, mind a Hajdúság, mind pedig a területileg és történelmileg egységesebbnek tekintett, azonban erős magyar-román kulturális együttéléssel tarkított Bihar térségében is (Baranyi, 2008).

Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió területén húzódik az az interetnikus, történelmi és egyszersmind természet-földrajzi átmeneti zóna, amely az alföldi kultúrát elhatárolja Erdélytől. Ennek következtében pedig ez a vidék egyfajta átmeneti nagytérségnek tekinthető, amely nyilvánvalóan napjainkban is – éppúgy, mint történelmünk során már számtalan alkalommal – erős befolyásoló hatást gyakorol mind az egyének, mind pedig a kisközösségek kulturális öntudatára. Az itt élők identitáskonstrukciója azonban nem feltétlenül esik mindig egybe a sokszor amúgy is eltérő álláspontot képviselő földrajz-, néprajz- és történelemtudományok értelmezési keretei között megvont kistájak határaival, így ennek megfelelően manapság is számos átmeneti zónával számolhatunk, amelyeket már egy országhatár is kettévág. A térségi lehatárolásokat nyilvánvalóan ezek a tényezők sem könnyítették meg az idők során. Az adott témát azonban a regionális tudomány interdiszciplináris szempontrendszerai alapján is meg lehet közelíteni, egyfelől válaszokat keresve a már felmerült dilemmákra, másfelől viszont újabb kérdéseket vetve föl, amelyek talán a későbbiekben előrébb vihetik és pontosíthatják jelenlegi ismereteinket.

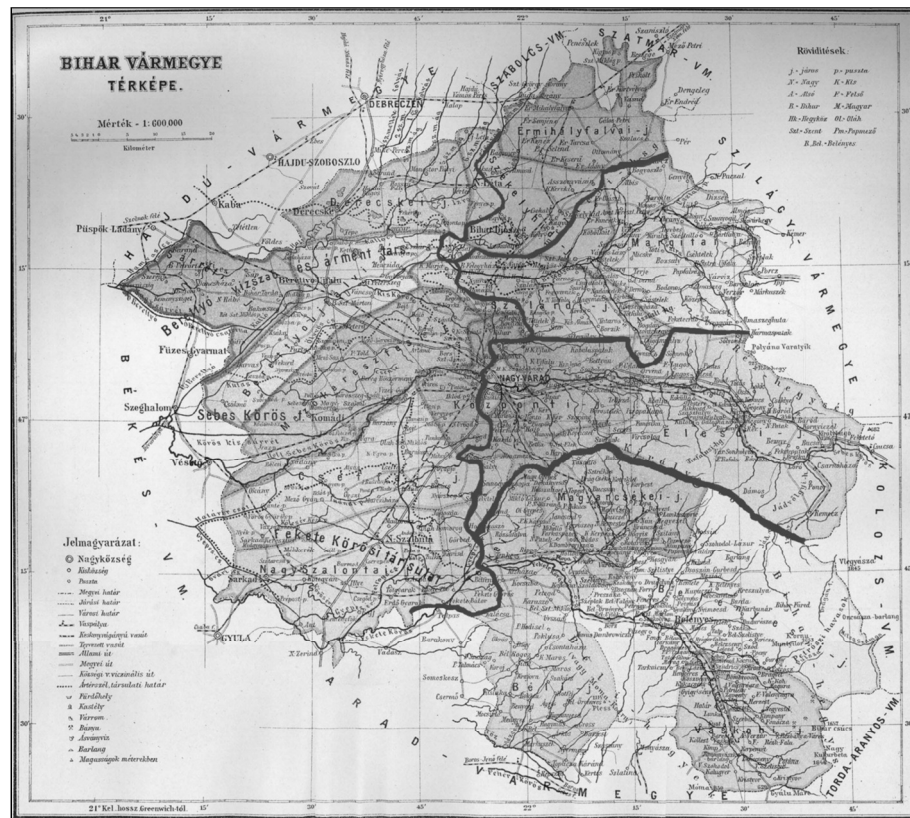
A NÉPI KULTÚRA KISRÉGIÓI BIHAR VÁRMEGYÉBEN

A néprajztudomány már a 19. század végén törekedett arra, hogy a különböző kulturális jellegzetességekkel bíró csoportokat – így például a matyókat, vagy a palócokat jellegzetes szellemi műveltségük és tárgykészleteik gyűjtésén és feldolgozásán túlmenően –, területi-térégi szempontok alapján is meghatározza. Ennek eredményeképpen ugyan számos kutatási elmélet és szempont született, azonban mind a mai napig nem alakult ki egységesnek tekinthető megközelítési módszer, amely a népi kultúra kis-, közép-, és nagyrégiós besorolásának lehetőségeit pontos keretek közé szorítaná (Borsos, 2011b). Ezt a problémakört nem is lehet azonban az adott diszciplína rovására írni, hiszen egy-egy kulturális zóna tekintetében számos szegmenst lehet, és kell figyelembe venni, amelyek sok esetben te-

rületenként is eltérhetnek egymástól. Elég, ha többek között csak a táji, természeti feltételekre, a történelemre, a régvolt közigazgatási határookra vagy éppenséggel az eredettudatra gondolunk, amelyek mind-mind egyszerre formálhatják jellegzetes egységekké a népcsoportokat, és így egyszersmind meghatározhatják a kulturális hovatartozást és az identitáskonstrukciót is, amelyek sok esetben mind a mai napig részint hatással lehetnek az emberek mindennapjaira.

A Bihar vármegyében fekvő településeket már a századforduló idején is öt nagyobb csoportba sorolták, (1. ábra) ebben pedig főként a jellegzetes táj- és népességföldrajzi szempontokat – így például a kiterjedtebb folyókat és azok völgyeit – vehették figyelembe, talán éppen azért, mert ebben a térségben is jellemzően a dúsabb vízü folyamok mentén vehette kezdetét a történelem során a tartós meglepedés (Sipos, 1903).

1. ábra: Bihar vármegye térségi lehatárolása – Sipos Orbán 1903-ban megjelent műve alapján – a jellegzetes táj- és népességföldrajzi szempontok szerint

Forrás: Sipos (1903)

Megjegyzés: A századfordulón Bihar vármegye alföldi térségét még nem osztották kisebb zónákra. A folyamvölgyekkel erőteljesebben tarkított területen azonban északról dél felé haladva már meghatározták az Érmelléket, a Berettyó mentét, a Sebes-Körös völgyét, és a Fekete Körös völgyét. Az alaptérkép letölthető: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg. A feltüntetett határvonalak rajza saját szerkesztés.

Figure 1: Bihar county's borders according to typical geographical and demographical aspects – based on Orbán Sipos's work published in 1903

Source: Sipos (1903), Note: At the turn of the century Bihar county's lowland regions were not divided in smaller zones. From north to south the following regions were defined within the territory, which was cut by river-valleys: Érmellék, water-meadows along the Berettyó, the valley of the Sebes-Körös, and the valley of the Fekete Körös. The map can be downloaded from the following link: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg. Borders are marked by the author.

A meghatározó természeti jellegzetességeket figyelembe véve így mind a mai napig markánsan elkülöníthetjük az Érmellék és Berettyó mentét a Sebes-, illetve Fekete-Körösök völgyétől, amelyek számos esetben nemcsak természeti, hanem részint kulturális értelemben vett különállást is eredményezhettek az idők során. Az alföldi táj viszont természeti tagoltság szempontjából egységesebbnek tekinthető, így ennek következtében kis és közép régiókra vonatkoztatva már nehezebben tagolható, mint például a karakteres hegyekkel és völgyekkel tarkított térségek nagyobb része. Az alföldön tehát csak és kizárólag a vízválasztó vonalak figyelembe vételével – éppen a jellemző erős kiemelkedések hiányában – nehezebb pontosan meghatározni, hogy mely községek hová is sorolhatók természetföldrajzi szempontból. Ennek pedig nyilvánvalóan kulturális aspektusok tekintetében is lehetnek hatásai, hiszen a kevésbé tagolt síkvidék természetföldrajzi kistájai és a népi műveltség kistrégióinak határai már kevésbé esnek egybe.

Legújabbán Borsos Balázs próbálta pontosabban meghatározni a Kárpát-medence népi kultúrájának nagy-, közép- és kistrégióit a Magyar Néprajzi Atlaszok adatainak számítógépes feldolgozása alapján, amelyek közül a legkidolgozottabb térképeken is ábrázolt egységek éppen az építészetre, a néptáncra és a népzeneire vonatkoznak. A területenként váltakozó, sajátos képet hordozó magyar népi kultúra térbeli lehatárolásának ötlete már az 1920–1930-as évek folyamán fölmerült, a megkezdett munkát viszont a II. világháború megszakította. Az óriási feladatot csak az 1950-es évek közepétől folytathatták a szakemberek.

Kezdetben kizárólag Magyarországon zajlott a fel-térképezés, a későbbiekben azonban mindezt kiterjesztették az egész Kárpát-medencére is (Borsos, 2011b). A kutatási terület kibővítése az 1950-es években azonban igencsak nehézkes feladatnak bizonyulhatott, mivel az I. világháborút követően, erőteljesen megromlott a kölcsönös kapcsolat az újonnan kialakított határok között elterülő szomszédos nemzetállamokkal, ami a 20. század folyamán szüntelen érezte negatív hatását. Mindez erőteljesen megtörte, és egyszerűen akadályozta is a szomszédos viszonyrendszerek természetes alakulását, amely így erőteljes negatív hatást gyakorolt mind a magyar-magyar, mind pedig az interetnikus kötelékek kontakthálózatára, kihatva ezzel többek között a Magyar Néprajzi Atlasz teljes körű felmérésére és elkészítésére is (Baranyi, 2014). A teljes atlasz kiadása 1987–1992 között valósulhatott meg, a 9 kötet összesen 634 térképlapot tartalmaz, a hozzájuk tartozó magyarázó kötetek azonban sajnálatos módon nem készültek el. Bár az összegyűjtött adatok minősége és mennyisége igencsak heterogén képet mutat, mindentől függetlenül gazdag adatbázisnak tekinthető, ezek alapján pedig nagyjából meg is lehet rajzolni a népi kultúra 19–20. század fordulójára vonatkozatható sajátos térbeli szerkezetét, amely azonban a mai Hajdú-Bihar–Bihar Eurorégió alföldi, határmenti területén számos átmeneti zónával rendelkezik, és azok, így több esetben részint már fedik is egymást.

Már maga Bihar vármegye egésze is több szempontból átmeneti zónának tekinthető, hiszen keleti térsége Erdéllyel is kulturális kapcsolatba hozható. Ennek

történelmi szempontból is vannak kitapintható jegyei, hiszen többek között ez a térség is része volt a Partiumnak, amely önmagában is különálló területnek számított az idők során. A román lakosság már a középkorban megjelent a vármegye kevésbé lakott, Erdéllyel határos hegyvidéki területein, a későbbiekben pedig az alföldi térség mintegy 15–20 km-es sávjában is, ahol a 18. század végére jellemzően többségbe kerültek. A magyar-román közösségek – néhol kiegészülve néhány szlovák és német ajkú település tarkította zónával – hol együtt, hol pedig egymás mellett éltek és élnek napjainkban is. Mindennek következtében hol kulturális egymásra hatásról, hol pedig részint egymástól elszigetelt kulturális zárványokról beszélhetünk, amely a hajdani Bihar vármegye határmenti térségében, egyszerűen kelet felé haladva mindinkább egyre erősebb hatást gyakorolhattak a terület kulturális sokszínűségére. Talán részint ennek is köszönhető, hogy a keletebbre fekvő átmeneti zónában, így a jellegzetes természeti adottságok révén erőteljesebben elkülönülő Érmelléken és a Berettyó folyó mentén, illetve a Sebes- és Fekete-Körösök völgyében hosszabb ideig megőrződhetek a népi kultúra archaikusabbnak tekinthető rétegei (Magyar, 2011). Számos meghatározó kulturális kistrégió sorakozik azonban Biharország alföldi területein is, amelyek kulturális szempontból már nehezebben tagolhatók és szinte elválaszthatatlanul fonnódnak egymásba.

Kölesér (Bihari Mezőség) és a Körösök alföldi szakasza

Dél felől északra haladva az első alföldi kulturális kistrégió maga a Bihari Mezőség, vagy ismertebb nevén Kölesér, amelyet részint a zónát átszelő kisebb folyóról, illetve a hajdanán itt fekvő, később elnéptelenedett faluról neveztek el. A térség két települése, Sarkad és Nagyszalonta hajdú kiváltságokkal is rendelkezett, szabadalmaikat megőrizni a későbbiekben azonban nem tudták, és mivel a Hajdú kerülettől igencsak nagy távolságra feküdtek, ilyen irányú kulturális kapcsolataik valószínűleg hamarabb el is szikkadhattak. A kistrétség keleti részében némi székely szórvány is fellelhető volt, a népi műveltség tekintetében azonban sokkal inkább meghatározó a román lakosság jelenléte (Magyar, 2011). A mai magyarországi románság egyik legmeghatározóbb települése is részint éppen ebben a zónában található.

Méhkeréken mind a mai napig igen erősen megmaradt a román önazonosságtudat, hagyományaik bizonyos szegmenseit pedig sikeresen mentették át. Ez nem lehetett azonban mindig olyan egyszerű, hiszen ezt a kulturális kistrégiót igen erőteljesen érintették az I. világháború után meghúzott határok, amelyek szinte kettészelték ezt a térséget. Régebben Nagyvárad és Nagyszalonta vonzáskörzete igencsak meghatározó volt, így ez a zóna 1920 után jellemzően erős centrumtértség nélkül maradt, és perifériára szorult. A későbbiekben az sem segítette a helyi identitáskonstrukciók stabilitását, hogy a Cséffai és Nagyszalontai járást – amelyek nagyobb-részt lefedték a még hazánkhoz tartozó kistrégió maradványait – az 1950-es megyerendezés során Békés megyéhez csatolták, így egyfajta kettős törést élhetett át az itteni vegyes etnikumú lakosság (Baranyi, 2004).

A Kölesértől, vagy más néven Bihari mezőségtől kicsit északabbra található a Kettős- és Hármás-Körösök vidéke. A két kistérség azonban jobbra fedi egymást a régvolt vármegye déli területén, sőt szórványosan még a Sárrét-menti kulturális attitűd is kifejezheti hatását, amelynek határvonala nagyjából Nagyszalonta térségében húzódik. Mindez pedig igencsak megnehe-

zíti ebben a térségben az egyértelmű kistérségi besorolást, így tehát az alföldön már erősen kérdéses, hogy mely településeken éppen melyik kötődés lehetett a meghatározóbb, illetve hogy melyek hatnak mind a mai napig, és hogy melyek vannak kiveszőben a köztudatból (2. ábra).

2. ábra: Bihar vármegye kulturális kistérségei – Borsos Balázs 2011-ben megjelent műve alapján – a Magyar Néprajzi Atlaszok tükrében

Forrás: Sipos (1903), Borsos (2011)

Megjegyzés: Bihar vármegye kistérségei a népi kultúra aspektusából: az Alföld területén északról dél felé haladva található a Dél-Nyírség, Debrecen és vonzáskörzete, a Hajdúság, a Sárrét mente, a Körösök alföldi szakasza és a Kölesér, vagy más néven a Bihari Mezőség. A keleti térségben fekszik északról dél felé haladva az Érmellék és Berettyó mente, a Sebes-Körös völgyében Rézalja, és a Báródság, illetve a Fekete Körös völgye. Az alaptérkép letölthető: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg. A feltüntetett határvonalak rajza saját szerkesztés.

Figure 2: Cultural small regions of Bihar county as in the Hungarian Ethnographical Atlases – based on Balázs Borsos's work published in 2011

Source: Sipos (1903), Borsos (2011), Note: The small regions of Bihar county from the aspect of folk culture: from north to south in the Lowland South Nyírség, Debrecen and its district, Hajdúság, water-meadows of Sárrét, the Lowland part of the Körös rivers, és a Kölesér, and Kölesér, also known as Bihar Mezőség. In the eastern district we can find from north to south the Érmellék and water-meadows along the Berettyó, Rézalja in the valley of the Sebes-Körös, the Báródság, and the valley of the Fekete-Körös. The map can be downloaded from the following link: http://mek.oszk.hu/09500/09536/html/kepek/big_varmpic_Biharterk.jpg. Borders are marked by the author.

Sárrét-mente és Debrecen vonzáskörzete

Bihar síkvidéki térségében – tájfeldrajzi és néprajzi tekintetben egyaránt – az egyik legismertebb kistérség talán maga a Sárrét, amely kulturális értelemben felöleli mind a Kissárrét, mind a Nagysárrét, mind pedig a közöttük elterülő Bihari sík vidékét. Az itt élők szintén sokat szenvedtek a történelmi és természeti körülmények miatt, mindezek ellenére azonban mégsem hagyták el otthonaikat, hiszen a mocsaras vidék egy-

felől védelmet nyújthatott, másrészt viszont a kisebb lélekszámú lakosságnak a megélhetést is biztosítani tudta (Bakó, 1999). Maga a településhálózat többek között éppen ezért is sűrűbb, mint a délen fekvő Kölesér (Bihari Mezőség) és a Körösök vidékén. Ugyanerre a megállapításra juthatunk, ha a Sárrétől nyugatra fekvő szomszédos Hortobágyhoz hasonlítjuk ezt a tájat. Következésképpen ebben a térségben már értelemszerűen óriási kiterjedésű, parlagon hagyott, a történelem viharai során elnéptelenedett lakatlan pusztákról nem be-

szélhetünk. Mindezek ellenére azonban a Sárrét környékén is jellemző volt az archaikus pásztorkultúra. Ez azonban a táji, természeti, történelmi, közigazgatási, és így egyszeresmind kulturális különállás miatt sem feleltethető meg teljes mértékben a Hortobágy nagyállattartó pásztorkultúrájával (Magyar, 2011).

Maga a táj és a történelem tehát meghatározza az emberek életét, és így ennek következtében a településhálózatot is. Jellemzően azonban napjainkban sem nevezhető erősnek a határmenti, periférikus, rurális területek lakosság megtartó képessége, amely nyilvánvalóan óriási hatást gyakorol a térség településeinek arcúlatára mind a mai napig (Baranyi, 2004). Igaz ugyan, hogy az itt található falvak lélekszáma és így kiterjedése is az alföld nyugati irányába növekedést mutat – amely egyfajta átmenetnek is tekinthető a pusztákon fekvő nagyobb lélekszámú, azonban egymástól távolabb fekvő települések irányába –, zömében azonban mégiscsak kisebb községek fekszenek itt. Nagyobb mezővárosok is csak a térség nyugati felének peremterületein találhatók.

Meg kell jegyezni viszont, hogy a Sárrét nyugati térsége kulturális szempontból már igen erős átmenetet mutat, hiszen Berettyóújfalu részint már Debrecen kulturális vonzókörzetéhez is sorolható, és bár a Nagyvárád felé orientálódó kereskedelmi útvonalon feküdt, mégiscsak a későbbiekben, éppen csonka Bihar székhelyeként emelkedhetett ki erőteljesebben a térség többi települése közül. Püspökladány pedig teljesen más utat járt be történelmi fejlődése során, hiába sorolhatjuk kulturális értelemben részint magához a Sárrét-hez is, hiszen ez a helység hajdanán dél-szabolcsi település volt, amelyet csak az 1876-os közigazgatási reform következtében soroltak át, mégpedig Hajdú vármegyéhez, nem is Biharhoz (Magyar, 2011).

A Hajdúság jelenléte Biharban – kulturális kiserégiók találkozása

A néprajztudomány, amikor a jellegzetesnek tekinthető kistájakat és az azokhoz kapcsolódó kulturális elemeket vizsgálja, a regionális, földrajzi felosztás, illetve a közigazgatási és történelmi allokációk mellett figyelembe veszi magát az eredettudatot is. Ez a Hajdúság esetében pedig kiemelkedően fontos szereppel bír, amely a magyar népi kultúra szempontjából a keleti közérégió, más néven a Közép-Tiszántúl egyik kisebb részeként is értelmezhető (Borsos, 2011a). Érdekes megemlíteni, hogy a csoport jelenléte ebben a térségben olyan meghatározó, hogy az erőteljesebben elkülöníthető földrajzi kistájakat – így például a Hajdúhátat és a Dél-hajdúságot – is magáról a közösségről nevezték el (Dövényi, 2010). Ki kell térni azonban arra is, hogy a földrajzi értelemben vett területek ebben az esetben sem fedik le teljes mértékben magát a kulturális zónát. Jellemzően ugyanezzel a dilemmával szembesülünk, ha néprajzi, történelmi és közigazgatási kritériumok tekintetében vizsgáljuk a körzetet. Hiszen maga a Hajdúsági kultúra is részint olyan domináns meghatározó elem az adott térségben, hogy az egyértelműen nem, vagy csak nagyon nehezen szűkíthető kizárólag a régivolt Hajdú kerületre – így Hajdúböszörményre, Hajdúdorogra, Hajdúnánásra, Hajdúhadházra, Hajdúszoboszlóra és Vámpércsre –, hiszen műveltségük, élet-

vitelük nyilvánvalóan kiterjedt annak tágabb környezetére, de még párhuzamba hozható magával a nagykunsággal is.

A későbbi, 1876-os közigazgatási reform során egyéb dél-szabolcsi, nyírségi és bihari településekkel bővített, immáron Hajdú vármegyének nevezett területre ugyancsak ez a dilemma vonatkozatható, főként, ha a már említett különálló, jellemző civis mentalitással bíró Debrecenre és annak nagyjából a Nyírség és Sebes-Körös közé eső Hajdúsági és Bihari vonzókörzetére is gondolunk, hiszen maga a civisváros is óriási kulturális hatást gyakorolhatott ebben a térségben. Tovább bonyolítja az értelmezési keretek lehetőségét az is, ha figyelembe vesszük, hogy az észak bihari térségben is számos régivolt kis-hajdú település sorakozik Mikepércsrel, Derecskével, Hajdúbagossal és Berettyóújfaluval egyetemben, amelyek közül utóbbi kettő egészen a jobbágyfelszabadításig, tehát 1848-ig küzdött elvesztett hajdú kiváltságaiért, a későbbiekben azonban mégsem került át a 19. század utolsó harmadában újonnan kialakított Hajdú vármegyéhez (Borsos, 2011a).

FELMERÜLŐ KÉRDÉSEK ÉS DILEMMÁK

Bihar vármegye hajdani alföldi térségében már a népi kultúra kiserégiós besorolásának szempontjából is igen nagy kiterjedésű átmeneti zónákkal kell számolnunk, amelyekhez az adott térség népessége részint még azonban napjainkban is kötődhet. Az viszont már erőteljesen kérdéses, hogy melyek lehetnek azok a szegmensek, amelyeknek dominánsabb jelenlétével és hatásmechanizmusával még ma is számolhatunk, meghatározva ezáltal a lokális önazonosságtudat esetleg jelenleg is kitapintható voltát, amely egyszeresmind összekapcsolhatja a térség lakosságának jelenét és jövőjét saját múltjával. Mindennek meghatározását megnehezíti, hogy az identitáskonstrukció is időről időre folyamatos változásokon esik át, hiszen a lakosságot állandó közigazgatási, történelmi és kulturális hatások érték-érik az idők során. Bihar vármegye alföldi térségében sincs ez másképp, hiszen az itt élő népesség egy igen erőteljes közigazgatási átalakításon esett át mind északi mind keleti, mind pedig déli térségét tekintve, amely hol ésszerűbb megyeservezési, hol pedig kényszerű, az ország egészére kiható határmegvonások keretei között zajlott az idők során. Ez a folyamat pedig a 19. század második felétől a 20. század közepéig igen meghatározó kulturális változásokat és történelmi meg-
rázkódtatásokat generált, amelyek jelentősen megnehezítik a mai kulturális kötődések pontosabb kitapinthatóságát is. A mai önazonosságtudat gyökereit, legyen az erőteljesebb táji, természeti, vagy éppenséggel történelmi, közigazgatási determináltságú, a népi kultúra kiserégiós besorolásának köszönhetően valamelyest részint mégiscsak kitapinthatjuk.

A történelem során azonban bizonyos észak bihari községek, területi elhelyezkedésüket tekintve hiába is feküdtek közel a kiváltságaikat hosszabb távon megőrző kerülethez – így Vámpércsre és/vagy Szoboszlóhoz –, privilégiumaikat mégsem sikerült megőrizniük, illetve visszaszerezniük. Ez esetben elég csak Berettyóújfalura, illetve Derecskére gondolnunk. Számos kis hajdú település közül tehát napjainkra már zömében

azok is elveszítették erőteljesebb hajdúsági identitáskat Bihar északnyugati térségében, ahol az a 19. század közepén részint még fellelhető volt. Az 1870-es évekre Nagyléta, Hosszúpályi, Sáránd, Mikepércs és Kaba! lakosai mellett már a Derecskén élők is jellemzően bihari embereknek aposztrofálták önmagukat. Az 1990-es évekre számos településen, így például Derecskén, Nagylétán és Hosszúpályiban is kimutatták azonban, hogy az ott lakók nem igazán tudják meghatározni községük hovatarozását. Mindezek fényében pedig talán nem tűnik véletlennek, hogy ettől az észak-bihari, alföldi átmeneti zónától – így tehát nagyjából a Berettyó folyótól délre –, napjainkban is mind inkább erősebben él a bihariság öntudata, míg attól északra már nem feltétlenül ilyen egyértelmű a kép (Béres és Süli-Zakar, 1990).

Egyfajta kulturális apátiáról beszélhetünk, vagy ismét változóban volt az identitás-konstrukció, mint már oly sokszor a történelem során? Talán nem véletlen, hogy éppen ezekben a térségekben észlelhető ez a szindróma, hiszen az említett hajdani falvak az újkori történelem során hol hajdúsági, hol pedig bihari kulturális elemekkel tölthetők fel, ráadásul két autonómnak tekinthető vásártartó nagyváros, Debrecen és Nagyvárad vonzáskörzetében. Az önazonosság-tudat is folyamatosan változik tehát az idők során. Ez a történelmi múlt valahol a felszín alatti mély rétegekben azonban meghatározhatja egy-egy község helyzetét mind a mai napig. Hol szűkül, hol pedig bővül egymás rovására-előnyére a hajdúsági és bihari identitás a tájhoz köthető stabilabbnak tekinthető önazonosságtudat mellett, már ahol az létezik. Úgy tűnik tehát, hogy az igen változatos, viharos történelmünk alakítja, hogy éppen mikor melyik erősödik, vagy gyengül meg bizonyos települések életében. Nem csoda hát, hogy ebben a térségben igencsak nehéz az ismert földrajzi tájakat pontosabban lehatárolni kulturális zónákra osztani, és a még esetleg napjainkban is hozzájuk kapcsolható kulturális hatásokat feltérképezni. A helyi identitás-konstrukciók stabilitásának tekintetében valószínűleg nincs jobb helyzetben Bihar vármegye hajdani déli részeinek jó néhány települése sem, hiszen ezt a területet az 1950-es megyerendezés során Békés megyéhez csatolták, így újabb változást generálva a lokális önazonosságtudat kialakított képében.

Mindezen hatások együttes következménye, hogy a széttöredezett kulturális térségeket interdiszciplináris módszerekkel is regionalizálni, még a történelminek tekinthető népi műveltség szempontjából sem tűnik egyszerű feladatnak. A kulturális kis-, közép- és nagyrégiók térségi elhelyezkedéséről azonban ma már így is pontosabb ismeretekkel rendelkezünk az adott térség tekintetében. Azok viszont nagyobbrészt fedik egymást, így tehát megannyi átmeneti zónával kell számolnunk, ennek megfelelően pedig jelenleg sem tudjuk meghatározni egzakt módon, hogy bizonyos települések milyen identitást is hordoznak napjainkban, és hogy mindezeknek mennyi köze lehet a hajdani önazonosságtudathoz. Erre vonatkozóan a magyar néprajzi atlaszokból – amelynek feldolgozásából készülhetett el a magyar népi kultúra strukturális elemzése Borsos Balázs jóvoltából – nem kaphatunk teljes választ, többek között azért sem, mert a Kárpát-medence más nemzeteire, illetve nemzetiségeire vonatkozóan – akikkel huzamos ideig együtt is éltünk, és így ennek megfelelően kulturális egymásra hatással is számolhatunk – csak töredékes információval szolgálhatnak. Bihar vármegye térségében azonban éppen a román népcsoportok kulturális jelenléte is igen meghatározó, amelynek hatását főként a mai keleti országhatár térségében máig érezhetjük. Elég, ha csak Méhkerékre, Bedőre, részint Pocsajra vagy Létavértesre gondolunk.

Bár igaz, hogy ezek a térképlapok a magyarságra vonatkoztatva mind a kitapintható kulturális eltéréseket, mind pedig az identitást befolyásoló szegmensek zömét tartalmazhatják, a nagyszámú és kiterjedt átmeneti zónák miatt egy-egy közösség identitáskonstrukciójáról csak feltételezéseink lehetnek mindaddig, amíg nem végezzük el a falvak régvolt házassági anyakönyveinek feltérképezését, amelyek fényt deríthetnek a hajdani – azonban még napjainkban is esetleg ható, illetve kikutatható – kapcsolati hálózatokra. A kérdéskör mélyebb megismerését a továbbiakban többek között elősegíthetné egy kérdőíves felmérés is, amelynek következtében pontosabb képet kaphatnánk a települések lokális és regionális szemléletéről, illetve hovatarozásáról. Feltétlenül meg kell jegyezzük azonban, hogy a mai önazonosságtudat nem feltétlenül esik pontosan egybe a múlt századi, vagy az azt megelőző korszak identitásával.

IRODALOM

- Bakó E. (1999): Sárrét. Püspökladány és környékének települései. [In: Kasza S. (szerk.) Magyarország Kisrégiói. Hajdú-Bihar megye. 8/4.] Ceba Kiadó. Hatvan. 13–31.
- Baranyi B. (2004): A határmentiség dimenziói. Magyarország és keleti államhatárai. Dialog Campus Kiadó. Budapest – Pécs.
- Baranyi B. (2008): A regionális identitás néhány jellemzője. [In: Baranyi B. (szerk.) A Kárpát-Medence régiói 8. Észak-Alföld.] Magyar Tudományos Akadémia Regionális Kutatások Központja. Dialog Campus Kiadó. Pécs – Budapest. 47–50.
- Baranyi B. (2014): Adalékok a határmentiség újraértelmezéséhez Magyarországon. DETUROPE: Central European Journal of Tourism and Regional Development 6. 2: 26–45.
- Béres Cs.–Süli-Zakar I. (1990): Bihar. Térbeli hátrányok – Társadalmi problémák. Kossuth Lajos Tudományegyetem Könyvtára. Debrecen – Berettyóújfalu. 19–44.
- Borsos B. (2011a): A magyar népi kultúra régiói I. Dunántúl, Kisalföld, Alföld. Mérték Kiadó. Budapest.
- Borsos B. (2011b): A magyar népi kultúra regionális struktúrája I–II. A Magyar Néprajzi Atlasz számítógépes feldolgozása alapján. MTA Néprajzi Kutatóintézet. Budapest.
- Dövényi Z. (2010): Nyírség, Hajdúság, Berettyó-Körös vidék. [In: Dövényi Z. (szerk.) Magyarország kistájainak katasztere. Második átdolgozott és bővített kiadás.] MTA Földrajztudományi Kutatóintézet. Budapest.
- Magyar Z. (2011): A magyar népi kultúra régiói II. Felföld, Erdély, Moldva. Mérték Kiadó. Budapest. 115–135.
- Sipos O. (1903): Bihar vármegye. A népesedési, vallási, nemzetiségi és közoktatási statisztika szempontjából. Szent László Nyomda. Nagyvárad. 33–52.